

УДК 821.111-1: 821.161.3-1: 811' 25

Спецыфіка беларускага мастацкага перакладу як культуралагічнай з'явы

І.А. ХОРСУН

Артыкул прысвечаны праблеме перакладу як культуралагічнай з'явы, крытэрыям ацэнкі арыгінальнага паэтычнага твора, відам вершаванага перакладу і яго функцыям. Асабліва разглядаецца пераклад англамоўнай паэзіі на беларускую мову.

Ключавыя словы: мастацкі пераклад, элемент культуры, сродкі мовы, рэцэпцыя, падрадкоўнік, арыгінал.

The article deals with the problem of translation as a culturological phenomenon, assessment criteria of poetic work, types of poetic translation and its functions. The article focuses on translation of English poetry into the Belarusian language.

Keywords: literary translation, cultural element, linguistic means, reception, interlinear translation, original work.

Уздым культуры народаў, у тым ліку і беларускага, узмацненне ўзаемасувязей паміж культурамі, імкненне глыбей і паўней ведаць тое лепшае, што створана і ствараецца прагрэсіўным чалавецтвам, – характэрная з'ява нашага часу. У працэсе міжкультурнай камунікацыі адметная роля належыць мастацкаму перакладу. Мастацкі пераклад – справа жывая, з багацейшай тэорыяй і практыкай. Не аднойчы вучоныя розных краін звярталіся да актуалізацыі праблемы перакладу як культуралагічнай з'явы. Расійскія даследчыкі Л.К. Латышаў і А.Л. Сямёнаў разглядалі пераклад не толькі як замену мовы, але і як функцыянальную замену элементаў культуры [1, с. 108]. Перакладчык павінен кантэкстуальна вывучыць слова, прааналізаваць сінтэз моўна-стылявых, культурна-эстэтычных адзінак, бо ў перакладзе павінна выяўляцца нацыянальная адметнасць творчасці самога перакладчыка [2, с. 147], бо праблема нацыянальнай спецыфікі мастацтва і праблема народнасці фарміруюць нацыянальную свядомасць. У развагах даследчыка Г. Ліловай падкрэсліваецца, што задача кожнага перакладчыка – «знайсці і асэнсаваць сутнасць нацыянальнага адметнага і спецыфічнага; ва ўдалым перакладзе спецыфічная, самабытна-нацыянальная аснова твора не знікае, і менавіта ў гэтым бачыцца адзін з асноўных прынцыпаў творчай перакладчыцкай дзейнасці» [3, с. 103–104]. Нямецкі пісьменнік І.Р. Бехер адзначаў, што «стварэнне высокай культуры перакладу садзейнічае росту нацыянальнай літаратуры і ўсведамленню ёю свайго нацыянальнага характару» [4, с. 93]. Такім чынам, мастацкі пераклад – найбольш рэпрэзентатыўны від кантакту паміж нацыянальнымі літаратурамі.

На пачатку 90-х гадоў XX стагоддзя ў айчыннай тэорыі пераклад пачынае разглядацца як дзейсны нацыяўтваральны фактар [5]. В. Рагойша, І. Чарота, Н. Дзянісава, С. Скамарохава і іншыя даследчыкі тэорыі і практыкі мастацкага перакладу звярнуліся да праблем рэцэпцыі і інтэрпрэтацыі перакладчыка як суаўтара. У гэтай сувязі беларускі кампаратывіст І. Шаблоўская справядліва адзначала: «Мусім прызнаць, што энергія літаратурнага ўзаемадзеяння на Беларусі ледзьве адчувальная. Мала перакладалася на беларускую мову твораў сусветнай класікі, фрагментарна прадстаўленыя на ёй літаратуры свету – як заходнія, так і ўсходнія, выключэннем з'яўляецца літаратура руская... Беларускае сітуацыя, такім чынам, сведчыць пра абмежаванасць успрыняцця літаратуры сусветнай» [6, с. 190].

Якое месца адведзена беларусу ў пасадзе між еўрапейскімі народамі? М. Багдановіч дбаў, каб надаць беларускай паэзіі «больш еўрапейскага выгляду», але не сумняваўся, што і еўрапейская паэзія мае беларускае адгалінаванне. Непадробная паэтыка верленаўскага верша ў М. Багдановіча, дантаўскія аплюзіі ў творах Я. Купалы, найдасканалейшыя Дубоўкавы пераклады санетаў У. Шэкспіра – усе гэта адлюстроўвае сувязі паміж літаратурамі з рознымі

генетычнымі, тыпалагічнымі і канаткталагічнымі адметнасцямі. Акрамя Я. Семяжона, які пераклаў творы з літаратуры на 34-х мовах, можна адзначыць пераклады іншых нашых суайчыннікаў з Байрана, Гётэ, Дантэ. Р. Барадулін праілюстраваў новую школу перакладу, перастварыў фрагменты Святога Пісьма.

Кожная нацыя мае сваю развітую мастацкую сістэму, як і пераклад – сваю культуру творчасці. Праблема перадачы «нацыянальнага» абумоўлена нацыянальна-культурным кампанентам. Веданне народных звычаяў, асаблівасцей светаўспрымання, т. зв. сітуацыйных рэалій выконвае не апошнюю ролю. Напрыклад, ноч ва ўспрыманні еўрапейца – гэта пэўныя асацыяцыі са сном, холадам; для ўсходняга жыхара ноч суладная з арганізаваным супакоем, натапеннем. Згаданае абумоўлена розным укладзеным сэнсам эстэтычнага светаразумення кожнага народа, таму падобныя сітуацыйныя рэаліі вымагаюць ад перакладчыка пэўнага каментарыя. Даследчык І.С. Аляксеева канстатуе: «...представители разных культур, за плечами которых разный исторический и социальный опыт, понимают свободу по-разному. Резко отличаются представления о свободе у американца, русского, белоруса, немца и китайца. Например, для русского и белоруса свобода – это в первую очередь отсутствие каких бы то ни было обязательств, возможность полностью распоряжаться собой и своим временем, отсутствие внешнего давления; для немца свобода – это прежде всего юридическая гарантированность его прав, четкая отрегулированность правового механизма, материальная обеспеченность, а русскую «свободу» он считает разгулом. Такие случаи часто ведут к недоразумениям при контактах. Если эти контакты устные, то на переводчика, помимо перевода текста, возлагается функция консультанта по межкультурной коммуникации, если же переводится письменный текст, необходимы комментарии или примечания к тексту, инициатором которых выступает переводчик» [7, с. 11–12].

Крытэрыем ацэнкі арыгінальнага паэтычнага твора з’яўляецца суб’ектыўны густ чытача – адным твор падабаецца, другім не, але паэтычны пераклад, які чытачом расцэньваецца гэтак жа, як і твор арыгінальны, мае іншы крытэрыі. Перакладчык – інстанцыя перадачачная, і крытэрыем ацэнкі ўдачы альбо няўдачы перакладчыка з’яўляецца арыгінал. Чым паўней і дакладней выяўлены ў перакладзе паэтычны комплекс арыгінала, тым лепш. У чым спецыфіка мастацкага перакладу? Пераклад, нават самы дасканалы, ніколі не можа замяніць арыгінала, ён можа даць толькі большае альбо меншае ўяўленне аб арыгінале [8].

Адчуванне прыроды мыслення паэта – адна з галоўных задач перакладчыка. Так, М. Багдановіч піша свой верш па матывах арыгінала Верлена, а не перакладае гэты арыгінал з падрадкаўніка. Беларускі літаратуразнаўца В. Івашын адносна дыялагічнасці мыслення М. Багдановіча пісаў: «Паэт умеў глыбока суперажываць блізкае, роднае сабе ў іншых культурах, знайсці заўсёды там водгук для сваёй душы. Чуласць да «чужога» як свайго, дыялагічнасць – характэрная асаблівасць яго паэтыкі, мастацкага мыслення, творчага стымулу і спосабу ўспрымання традыцый» [9, с. 259]. Праз своеасабліваю празрыстасць і вабную недагаворанасць пачуццяў і адбываецца сапраўдная мастацкая з’ява.

Пераклады з англамоўнай літаратуры на беларускую мову пачаліся нядаўна, і калі традыцыя перакладу з англійскай мовы на іншыя мовы сягае ў далёкія стагоддзі, то беларусы зацікавіліся англамоўнай літаратурай толькі ў 1925 г., калі Юрка Гаўрук пераклаў адну з камедый Уільяма Шэкспіра. З таго ж перыяду мы павінны ўзгадаць і славутага Уладзіміра Дубоўку, аўтара перакладаў санетаў У. Шэкспіра. Язэп Семяжон – яшчэ адна постаць сярод перастваральнікаў англійскай паэзіі. Дух шатландца Роберта Бёрнса стаў зразумелым беларускім чытачам дзякуючы Язэпу Семяжону, які, акрамя таго, пакінуў вялікую спадчыну ў перакладах з розных літаратур [10, с. 8]. Гэтыя і іншыя перакладчыкі здолелі данесці да чытача ў жывой форме, шчыра і ярка сілу і характар літаратуры іншых народаў.

Ніхто не сумняецца, што для перакладчыка ведаць дзве мовы мала, трэба ведаць шмат іншага пра краіну: яе гісторыю, геаграфію, лад жыцця і менталітэт народа. І нават, як адзначае Алена Таболіч, ведаючы ўсё гэта, перакладчык можа не адбыцца ў лепшым сэнсе гэтага слова па той прычыне, што ў яго няма творчай жылкі. Асабліва гэта адчуваецца пры перастварэнні паэзіі, дзе літаральны пераказ недапушчальны, дзе пераклад верша патрабуе пранікнення ў змест і форму, дзе ўсё злучаецца ў адным палёце: думкі, віражы, размах

крылаў і надзеі на разуменне чытача [10, с. 10]. Так мы разумеем патрэбнасць тэорыі перакладу, якую нельга ігнараваць, таму што яна дапамагае перакладчыку ўдасканаліваць сваю тэхніку, убачыць свае памылкі і параўнаць сябе з іншымі. Некаторыя працы В. Рагойшы, Л. Баршчэўскага, А. Яскевіча, К. Шэрмана прысвечаны перакладу з літаратурнага пункту гледжання, але лінгвістычных прац амаль няма, за выключэннем прац Т. Лавыша і А. Шыдлоўскага. Як паказвае аналіз арыгіналаў і перакладзеных твораў, ёсць яшчэ памылкі і недакладнасці, таму што інтуіцыі і практыкі зусім недастаткова, каб дасягнуць вяршыні ў творчай працы. Тэорыя перакладу і дае ўсё гэта будучаму творцу.

Паэтычны пераклад справядліва трэба лічыць вяршыняй перакладчыцкага майстэрства, таму што, акрамя зместу, трэба максімальна перадаць форму. Нельга забываць пра аўтарскія вобразы, якія і складаюць калейдаскоп пачуццяў, і галоўнай задачай перакладчыка з'яўляецца перадача гэтых вобразаў адпаведнымі сродкамі, якія здольны выклікаць у чытача адпаведныя пачуцці, даюць магчымасць дакрануцца да сусветнай думкі. Мы перакладаем паэтычныя творы на родную мову, каб пазнаёміць грамадства з культурнымі дасягненнямі таго або іншага народа. Чытач верыць перакладчыку, глядзіць на з'яву яго вачыма, успрымае твор так, як падаў яго перакладчык. Адсюль двойная адказнасць перакладчыка – перад аўтарам і перад чытачом.

Існуюць два віды вершаванага перакладу: вольны і дакладны. Вольны пераклад, на нашу думку, гэта па сутнасці новы твор, асабліва калі перакладчык інтэрпрэтуе не толькі змест, але і рытм, танальнасць. Дакладны перакладчык не толькі складае поўную карціну дзеяння (улічваючы ўсе дэталі тэксту), але і надае перакладу асабістую мілагучнасць, якую адчуваеш праз сваю рэальнасць. Такі пераклад магчымы, калі майстар прасякнуты эпохай напісання твора, прыродай краіны, ведае нюансы жыцця і дзейнасці аўтара. Дакладны перакладчык імкнецца перадаць літаральна ўсё: і фармальныя асаблівасці, і драбнейшыя дэталі вобразаў, філасофскую накіраванасць і каларыт эпохі.

У якасці прыкладу працтуем Мікалая Забалоцкага і яго наказы перакладчыку [11, с. 326–328]:

- добры той пераклад, які на шалях не пераважыць арыгінал;
- перакладчык павінен умець злучаць меру дакладнасці з мерай натуральнасці;
- добры паэт можа быць дрэнным перакладчыкам, але дрэнны паэт не можа быць добрым перакладчыкам;
- пераклад – іспыт на багацце твайго слоўніка;
- нельга весяліць людзей там, дзе яны павінны плакаць;
- твор, які ты перакладаеш, не ёсць твая ўласнасць.

Славу ты рускі паэт Мікалай Гумілёў прапаноўвае тры спосабы перакладання вершаў: аматарскі, прафесійны і перастваральны, дзе асоба перакладчыка праяўляецца наймацней.

Дзве асноўныя функцыі паэтычнага перакладу – пазнавальную і эстэтычную – можна рэалізаваць толькі тады, калі перакладчык памятае пра ўмовы, на якія звярнуў увагу М. Гумілёў: колькасць радкоў, метр і памер, чаргаванне рыфмаў, характар пераносу аднаго радка на іншы, характар рыфмаў, характар слоўніка, тып параўнання, асаблівыя прыёмы, пераходы тона [11, с. 81–82].

Як справядліва заўважае прафесар В.П. Рагойша, нават пераклад з блізкароднасных моў мае спецыфічныя цяжкасці. Генетычная блізкасць фанетычных, лексічных і граматычных сістэм рускай і беларускай моў прадугледжвае як падабенства, так і адрозненне, пра што звычайна забываюць перакладчыкі. Калі пастаўлена задача перакладу з англійскай, нямецкай ці французскай мовы, перакладчык павінен валодаць гэтай мовай, каб мець магчымасць пранікнуць у кожны вобраз і перадаць прыгажосць і не пазбавіць твор яго адметнай асаблівасці [12].

І. Чарота звяртае ўвагу на адсутнасць адназначнасці пытання пра перакладальнасць, г.зн. увогуле магчымасць паўнаватрасна перадаваць усе сэнсы пэўных тэкстаў, найперш паэтычных. Далей ён адзначае «Перакладчык у прозе – раб, перакладчык у вершах – супернік» [13, с. 16]. Падобны погляд выказвае таксама А. Разанаў: «У перакладзе вершаў належыць ісці за тым, за чым ідуць яны самі: перакладаць не словы і не строфы, а тое, што «перакладаюць» яны, вершы, – сэнс, гукасэнс, духасэнс» [14, с. 255].

Такім чынам, кожны пераклад можа быць толькі варыянтам арыгінала. Чым вышэй мастацкая якасць перакладу, тым больш ён будзе з’яўляцца творам самастойным, гэта значыць, непарушаным ва ўсіх кампанентах. Трэба памятаць, што пераклад паэтычнага твора робіцца сродкамі мовы. Мяняецца мова, мяняецца і форма. Галоўнае – захаваць паэтычны водар арыгінала, яго непасрэднасць і свежасць.

Літаратура

1. Латышев, Л.К. Перевод: теория, практика и методика преподавания: учеб. пособие для студ. перевод. фак. высш. учеб. заведений / Л.К. Латышев, А.Л. Семёнов. – М. : Академия, 2003. – 192 с.
2. Гачечиладзе, Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г. Гачечиладзе. – М. : Советский писатель, 1980. – 253 с.
3. Лилова, А. Введение в общую теорию перевода: моногр.; перевод с болг. Л.П. Лихачёвой / А. Лилова. – М. : Высшая школа, 1985. – 153 с.
4. Бехер, И.Р. О литературе и искусстве / И.Р. Бехер. – 2-е изд. М.: Худож. лит., 1981. – 527 с.
5. Рагойша, В. Пераклад як нацыяўтваральны фактар / В. Рагойша // Беларусіка = Albaruthenika: Кн. 1 / Рэд. А. Мальдзіс і інш. – Мінск, 1993. – С. 225–230.
6. Шаблоўская, І.В. Сусветная літаратура ў беларускай прасторы: Рэцэпцыя. Тыпалогія. Кантакты / І.В. Шаблоўская. – Мінск : Радыёла-плюс, 2007. – 302 с.
7. Алексеева, И.С. Введение в переводоведение: учеб. пособие для студ. филол. и лингвист. фак. высш. уч. заведений. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, М. : Издательский центр Академия, 2004. – 352 с.
8. Станкевіч, Р. Майстэрства перакладу / Р. Станкевіч // Звезда, 24 студз. 1981. – С. 4.
9. Івашын, В.У. У кантэксце мастацкіх культур / В.У. Івашын // Польша. – 1998. – № 12.
10. Таболіч, А. Таямніцы мастацкага перакладу: English ↔ Belarusian / А. Таболіч. – Мінск : Бел. кнігазбор, 2004. – 148 с.
11. Македонов, А.В. Николай Заболоцкий: жизнь, творчество, метаморфозы / А.В. Македонов. – Л. : Советский писатель, 1987. – 365 с.
12. Рагойша, В.П. Проблемы перевода с близкородственных языков / В.П. Рагойша. – Мінск : Изд-во БГУ, 1980. – С. 61–66.
13. Чарота, І.А. Тэорыя і практыка мастацкага перакладу / І.А. Чарота // Вучэбны дапаможнік па курсу “Тэорыя і практыка перакладу”. – Мінск. : Белдзяржуніверсітэт, 2010. – 89 с.
14. Разанаў, А. Паляванне ў райскай дагіне / А. Разанаў. Мінск : Мастацкая літаратура, 1995. – 287 с.